

УДК 347.724:347.9(477)

Володимир Цікало,*канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Львівського національного університету імені Івана Франка*

ПРАВОВІ НАСЛІДКИ НЕДОТРИМАННЯ УМОВ ДОГОВОРУ ПРО ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВ УЧАСНИКІВ ГОСПОДАРСЬКОГО ТОВАРИСТВА

Стаття присвячена правовому аналізу наслідків недотримання умов договору, на підставі якого учасники господарського товариства здійснюють свої права. Окремі положення законодавства України та практика застосування інституту договору про здійснення прав учасників господарського товариства в іноземних державах дали підстави для виділення кількох видів правових наслідків порушення умов цього договору. Разом із тим, визначаючи правові наслідки недотримання умов договору між учасниками господарського товариства, необхідно враховувати мету укладення такого договору, а також особливості його предмета.

Ключові слова: правові наслідки, цивільно-правова відповідальність, примусове виконання, оперативні санкції.

Постановка проблеми. У вітчизняних джерелах за недотримання умов договору про здійснення прав учасників господарського товариства пропонують застосовувати різні правові санкції: від цивільно-правової відповідальності до примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку. Під час формулювання таких пропозицій та впровадження новел правового регулювання необхідно враховувати предмет договору про здійснення прав учасників (акціонерів) господарського товариства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням істотних умов, прав та обов'язків, а також можливих негативних наслідків невиконання зобов'язань за договором про здійснення прав учасників господарських товариств приділили увагу ряд українських вчених, таких як В.В. Васильєва, О.М. Вінник, Г.Г. Гнідченко, Ю.М. Жорнокуй, В.В. Луць, Л.С. Нецька, В.Д. Примак, М.М. Сигидин, Н.С. Сліпенчук, С.О. Сліпченко, А.В. Сороченко, І.В. Спасибо-Фатеєва, Т.Б. Штим, Ю.М. Юркевич, О.С. Яворська та інші. Разом із тим недостатньо дослідженими залишаються особливості предмета договору між учасниками (акціонерами) товариства, а також правові наслідки недотримання його умов.

Мета статті. Формування цілей статті. Для вирішення окресленої проблеми необхідно встановити:

- види негативних правових наслідків порушення умов договору про здійснення прав учасників господарського товариства;
- можливість застосування певних правових наслідків недотримання умов договору між учасниками господарського товариства;
- співвідношення прав та обов'язків за договором про здійснення прав учасників господарського товариства з правовими наслідками його порушення.

Виклад основного матеріалу. Предмет договору між учасниками (акціонерами) господарського товариства складають обумовлені договором певні (особливі) способи здійснення його сторонами належних їм прав. Ці способи можуть передбачати два види поведінки учасника товариства:

- 1) реалізація правових можливостей, що становлять зміст відповідних прав учасника;
- 2) виконання взятих на себе обов'язків реалізовувати свої права певними (особливими), передбаченим договором, способами.

Виконання обов'язків, взятих на себе за договором про здійснення прав учасників (акціонерів) господарського товариства, не належить до виконання цивільного зобов'язання в розумінні Глави 48 Цивільного кодексу України «Виконання зобов'язання», а є одним зі способів здійснення прав, належних учаснику (акціонеру) господарського товариства.

Статтею 29 Закону України «Про акціонерні товариства» передбачена можливість встановити в статуті акціонерного товариства відповідальність за недотримання умов договору між акціонерами.

Законопроекти № 4666 від 13.05.2016 року «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» та № 4470 від 19.04.2016 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо корпоративних договорів» встановлюють форми цивільно-правової відповідальності за порушення договорів, укладених між акціонерами, а також між учасниками товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю. На необхідності визначення форм відповідальності, що можуть застосовуватися до порушників умов акціонерної угоди, і можливості судового захисту інтересів сторін договору в разі невиконання учасником/учасниками договірних відносин своїх зобов'язань за такою угодою наголошує О.М. Вінник [1, с. 25].

Так, згідно з ч. 7 ст. 7 «Корпоративний договір» законопроекту «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» у разі порушення договору винна сторона має відшкодувати завдані збитки. Зобов'язання за таким договором можуть забезпечуватися неустойкою.

Положеннями законопроекту № 4470 від 19.04.2016 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо корпоративних договорів» (ст. 51-1 (абз. 10) Закону України «Про господарські товариства» та ст. 26-1 (ч. 6) Закону України «Про акціонерні товариства») встановлено, що договором між учасниками (акціонерами) господарського товариства можуть передбачатися заходи цивільно-правової відповідальності за невиконання або неналежне виконання таких зобов'язань. У ч. 7 ст. 26-1 Закону України «Про акціонерні товариства» деталізовано, які саме форми цивільно-правової відповідальності за невиконання або неналежне виконання договору між акціонерами можуть бути встановлені ним. До цих форм, на думку законодавця, можуть належати:

- 1) відшкодування збитків, завданих внаслідок порушення договору;
- 2) стягнення неустойки (штрафу, пені);
- 3) виплата компенсації (фіксована грошова сума або сума, що підлягає визначенню в порядку, передбаченому договором між акціонерами);
- 4) інші заходи відповідальності у зв'язку з порушенням договору між акціонерами.

Іншими формами відповідальності за недотримання умов договору про здійснення прав учасників господарського товариства в літературі серед інших називають відшкодування моральної шкоди. Так, В.Д. Примак у своєму дослідженні робить висновок щодо припустимості застосування такого способу захисту цивільних прав та інтересів, як відшкодування моральної шкоди, у разі порушення корпоративного правочину, яким було закріплено право сторони на одержання компенсації за немайнові втрати, спричинені його порушенням; зазначена вимога може бути пред'явлена іншою стороною цього правочину [3, с. 158].

Загальні правові наслідки порушення цивільно-правових зобов'язань встановлені у ст. 611 Цивільного кодексу України. Відповідно до частини першої цієї статті у разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, встановлені договором або законом, зокрема сплата неустойки, а також відшкодування збитків та моральної шкоди. Сплата неустойки, відшкодування збитків та моральної шкоди є формами цивільно-правової відповідальності. За загальним правилом, передбаченим у ч. 1 ст. 614 Цивільного кодексу України, особа, яка порушила зобов'язання, несе відповідальність за наявності її вини (умислу або необережності).

Невиконання обов'язків, взятих на себе сторонами договору про здійснення прав учасників господарського товариства, не може

мати своїм наслідком цивільно-правову відповідальність.

Обов'язки, які покладені на сторони договору про здійснення прав учасників господарського товариства, не є елементом цивільного зобов'язання, передбаченого Розділом I «Загальні положення про зобов'язання» Книги п'ятої «Зобов'язальне право» Цивільного кодексу України. Вони є елементом правовідносин щодо здійснення прав учасників господарського товариства.

Обов'язки сторін договору про здійснення прав учасників господарського товариства також не є обов'язками, встановленими у ст. 117 Цивільного кодексу України «Обов'язки учасників господарського товариства». Відповідно до ч. 1 ст. 117 Цивільного кодексу України учасники господарського товариства зобов'язані: 1) додержуватися установчого документа товариства та виконувати рішення загальних зборів; 2) виконувати свої зобов'язання перед товариством, у тому числі ті, що пов'язані з майновою участю, а також робити вклади (оплачувати акції) у розмірі, в порядку та засобами, що передбачені установчим документом; 3) не розголошувати комерційну таємницю та конфіденційну інформацію про діяльність товариства. Учасники господарського товариства можуть також мати інші обов'язки, встановлені установчим документом товариства та законом (ч. 2 ст. 117 ЦК України). *Обов'язки, взяті на себе учасниками господарського товариства на підставі договору між ними, не є зобов'язаннями перед товариством і не належать до обов'язків, встановлених установчим документом чи законом.* Вони обумовлюються в договорі про здійснення прав учасників господарського товариства.

Виконання обов'язків сторін договору про здійснення прав учасників господарського товариства за своєю правовою природою є особливими способами здійснення належних їм прав, які визначені договором між ними. У свою чергу, нездійснення учасниками господарського товариства належних їм прав не може приводити до цивільно-правової відповідальності, оскільки таке нездійснення прав не вважається протиправною поведінкою.

Відповідно до ч. 2 ст. 12 Цивільного кодексу України нездійснення особою своїх цивільних прав не є підставою для їх припинення, крім випадків, встановлених законом. *Враховуючи те, що правові наслідки недотримання умов договору про здійснення прав учасників господарського товариства встановлюються не законом, а безпосередньо договором, не можна погодитися з тими авторами, які припускають таку форму відповідальності за порушення цього договору, як позбавлення прав учасника товариства, наприклад примусовий викуп його частки (акцій).*

З урахуванням принципу «свободи договору», закріпленого у ст. ст. 3, 6 та 627 Цивільного кодексу України, можна припустити, що до договору про здійснення прав учасників господарського товариства будуть включені

не передбачені законом чи внутрішніми правовими актами товариства права та обов'язки учасників, тобто нові (додаткові) права та обов'язки. Нові (додаткові) права та обов'язки учасника господарського товариства, які не пов'язані зі здійсненням вже наявних прав, стають елементами самостійного цивільного зобов'язання, встановленого Книгою п'ятою Цивільного кодексу України. Ці обов'язки у формальному значенні не є обов'язками учасників господарського товариства (ст. 117 ЦК України), а є обов'язками фізичних і юридичних осіб, а також інших учасників цивільних відносин, які уклали договір про здійснення прав учасників господарського товариства. За невиконання таких обов'язків може наставати цивільно-правова відповідальність.

Подібна точка зору підтримується у юридичній літературі. Так, на думку Ю.М. Юркевича, договір про реалізацію прав та виконання обов'язків між учасниками господарських товариств за своєю природою та призначенням повинен додатково конкретизувати особливості реалізації прав та виконання обов'язків щодо створення чи припинення господарських товариств, участі в таких товариствах, порядку переходу частки (її частини) у статутному капіталі учасника до інших осіб, цивільно-правові наслідки невиконання зобов'язань із внесення вкладів у статутний капітал, у тому числі й у вигляді відшкодування витрат, сплати неустойки тощо [6, с. 90].

Вирішуючи питання щодо судового захисту прав сторін договору про здійснення прав учасників господарського товариства, треба розмежовувати два види обов'язків, які можуть мати сторони цього договору. Перший вид обов'язків – це обов'язки, які учасники господарського товариства взяли на себе, особливий спосіб здійснення належних їм прав: права на участь в управлінні товариством, переважного права придбання та права на відчуження їхніх часток (акцій) у статутному капіталі товариства, прав, пов'язаних із припиненням товариства або виділенням із нього нової юридичної особи. Другий вид обов'язків передбачає встановлення договором між учасниками (акціонерами) господарського товариства нових, попередньо неіснуючих, прав і кореспондуючих їм обов'язків, які становлять самостійне зобов'язання в розумінні ст. 509 Цивільного кодексу України. Лише за невиконання цього (другого) виду обов'язків судом може бути застосована цивільно-правова відповідальність.

У наукових дослідженнях, присвячених питанням договору про здійснення прав учасників господарського товариства, розглядають також можливість застосування інших, окрім цивільно-правової відповідальності, негативних правових наслідків (санкцій) через недотримання його умов.

За змістом та порядком застосування, окрім відповідальності, виділяють ще два види цивільно-правових санкцій (негативних наслідків) за недотримання умов договору: примусове виконання добровільно невиконаного обов'язку та оперативні санкції.

Примусове виконання добровільно невиконаного обов'язку як вид цивільно-правової санкції полягає в тому, що в разі невиконання боржником свого цивільного обов'язку добровільно він може бути примушений до його виконання в судовому порядку. На думку І.В. Спасибо-Фатєєвої, примусове виконання добровільно невиконаного обов'язку як вид санкції за недотримання умов договору про здійснення прав учасників господарського товариства більшою мірою не підходить, адже немає механізмів, які дозволили б примусити акціонера, скажімо, голосувати так, як про це було досягнуто домовленості в угоді [5, с. 189]. Подібної точки зору дотримується Ю.М. Жорнокуй: «Існує низка недоліків, пов'язана з тим, що закон містить ряд положень, які роблять відповідний інститут неефективним для акціонерів безпосередньо в силу відсутності можливості примусового виконання зобов'язання» [2, с. 85].

Обов'язки, встановлені договором про здійснення прав учасників господарського товариства, не можуть бути виконані за рішенням суду, оскільки вони є способами здійснення прав учасників товариства, тому їх невиконання не вважається протиправною поведінкою сторони договору.

Оперативні санкції – це передбачені договором або актом цивільного законодавства засоби оперативного впливу на боржника, спрямовані на попередження інших правопорушень або зменшення їх негативних наслідків. Як стверджує С.С. Сигидин, у разі порушення корпоративного договору одним чи декількома його учасниками інші з них вправі застосувати до порушників заходи оперативного впливу (одностороння відмова від договору, зміна чи розірвання договору) як з метою захисту власних інтересів, так і з метою уникнення несприятливих майнових та немайнових наслідків для діяльності корпорації в цілому [4, с. 225].

Одностороння відмова або одностороння зміна договору про здійснення прав учасників господарського товариства можуть бути застосовані сторонами договору як оперативні санкції, однак лише у випадках, передбачених самим договором. Ця позиція узгоджується з положеннями статті 651 Цивільного кодексу України.

Недотримання вимог договору про здійснення прав учасників (акціонерів) господарського товариства не створює негативних правових наслідків також для самого товариства. Відповідно до абз. 9 ст. 51-1 Закону України «Про господарські товариства» та абз. 5 ч. 3 ст. 26-1 Закону України «Про акціонерні товариства» в редакції законопроекту № 4470 від 19.04.2016 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо корпоративних договорів» порушення договору про здійснення прав учасників (акціонерів) господарського товариства не може бути підставою для визнання недійсними рішень органів товариства. Таку законодавчу позицію треба обґрунтувати тим, що за договором між

учасниками (акціонерами) підлягають здійсненню лише належні їм права. Здійснення прав господарського товариства відбувається за межами договору, укладеного між учасниками товариства.

Зважаючи на те, що в договорі між учасниками (акціонерами) господарського товариства встановлюються особливі способи здійснення їх прав, які можуть полягати й у виконанні певних обов'язків, взятих на себе сторонами, правові наслідки за недотримання умов договору мають відповідати цим особливостям і можуть бути визначені лише договором. *Разом із тим ці правові наслідки за загальним правилом не можуть бути забезпечені силою державного примусу, а право на їх застосування не підлягає судовому захисту.*

Правові наслідки порушення договору про здійснення прав учасників господарського товариства повинні бути такими, які можуть бути застосовані кожною зі сторін договору в односторонньому порядку її власною (самостійною) поведінкою, яка не залежить від дій та рішень інших суб'єктів права.

Серед можливих для застосування правових наслідків недотримання умов договору про здійснення прав учасників господарського товариства треба назвати односторонню відмову або зміну договору, укладеного учасниками (акціонерами) господарського товариства, якщо вони передбачені цим договором. Це не означає, що сторони договору про здійснення прав учасників господарського товариства не можуть передбачити інші правові наслідки порушення домовленості між ними. Однак *ці правові наслідки повинні відповідати таким ознакам:*

- 1) встановлюються договором;
- 2) застосовуються стороною договору самостійно (в односторонньому порядку);
- 3) не забезпечуються силою державного, у тому числі судового, примусу;
- 4) не залежать від вини особи, яка не дотримала умов договору.

Висновки

1. Виконання обов'язків, взятих на себе за договором про здійснення прав учасників (акціонерів) господарського товариства, не є виконанням цивільного зобов'язання в розумінні Глави 48 Цивільного кодексу України «Виконання зобов'язання», а вважається одним зі способів здійснення прав, належних учасникові (акціонерів) господарського товариства.

2. Виконання обов'язків сторін договору про здійснення прав учасників господарського товариства за своєю правовою природою є особливими способами здійснення належних їм прав, які визначені договором між ними. У свою чергу, нездійснення учасниками господарського товариства належних їм прав не може приводити до цивільно-правової відповідальності, оскільки таке нездійснення прав не вважається протиправною поведінкою.

3. Враховуючи те, що правові наслідки недотримання умов договору про здійснення

прав учасників господарського товариства встановлюються не законом, а безпосередньо договором, вважається недопустимим у якості форми відповідальності за порушення цього договору позбавляти учасника товариства його прав, наприклад вимагати примусового викупу його частки (акцій).

4. Обов'язки, встановлені договором про здійснення прав учасників господарського товариства, за загальним правилом не можуть бути виконані за рішенням суду, оскільки вони є способами здійснення прав учасників товариства, а їх невиконання не вважається протиправною поведінкою сторони договору.

5. Серед можливих для застосування правових наслідків недотримання умов договору про здійснення прав учасників господарського товариства треба назвати односторонню відмову або зміну договору, укладеного учасниками (акціонерами) господарського товариства, якщо вони передбачені цим договором.

6. Правові наслідки порушення договору про здійснення прав учасників господарського товариства повинні бути такими, що можуть бути застосовані кожною зі сторін договору в односторонньому порядку її власною (самостійною) поведінкою, яка не залежить від дій та рішень інших суб'єктів права.

Список використаних джерел:

1. Вінник О. Акціонерні угоди / О. Вінник // Юридична Україна. – 2010. – № 5. – С. 20–27.
2. Жорнокуй Ю.М. Окремі питання застосування категорії «акціонерний договір» / Ю.М. Жорнокуй // Корпоративні правочини : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (27–28 вересня 2013 року). – Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. – С. 82–87.
3. Примак В.Д. Допустимість відшкодування моральної шкоди, завданої у зв'язку з вчиненням або порушенням корпоративного правочину / В.Д. Примак // Корпоративні правочини : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (27–28 вересня 2013 року). – Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. – С. 154–158.
4. Сигидин М.М. До питання про правові наслідки невиконання корпоративного договору / М.М. Сигидин // Корпоративне право України та інших європейських країн: шляхи гармонізації : збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (2–3 жовтня 2015 р., м. Івано-Франківськ) / НДІ приватного права і підприємництва ім. академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України ; за ред. д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України В.В. Луця. – Івано-Франківськ, 2015. – С. 220–225.
5. Спасибо-Фатєєва І. Акціонерні угоди / І. Спасибо-Фатєєва // Право України. – 2009. – № 12. – С. 182–190.
6. Юркевич Ю. Договір про реалізацію прав та виконання обов'язків між засновниками (учасниками) господарських товариств / Ю. Юркевич // Підприємство, господарство і право. – 2017. – № 1. – С. 88–91.

Статья посвящена правовому анализу последствий нарушения условий договора, на основании которого участники хозяйственных обществ осуществляют свои права. Положения законодательства Украины и практика применения института договора об осуществлении прав участников хозяйственных обществ в иностранных государствах создали основания для выделения нескольких правовых последствий нарушения этого договора. Вместе с тем при определении правовых последствий неисполнения договора об осуществлении прав участников хозяйственного общества необходимо учитывать цель заключения этого договора, а также особенности его предмета.

Ключевые слова: правовые последствия, гражданско-правовая ответственность, принудительное исполнение, оперативные санкции.

The article is devoted to analysis of the legal consequences of breach of contract conditions, under which participants of a business partnership exercise their rights. Some provisions of Ukrainian legislation and practice of institute of contract on implementation of the rights of business partnership participants in foreign countries gave grounds for the selection of several types of legal consequences of the breach of contract. However, in determining the legal consequences of breach of contract between the participants of business partnership it should be taken into account the purpose of signing the contract and also features its subject.

Key words: legal consequences, civil liability, compulsory enforcement, operational sanctions.

